

Панајотис Христу
Учење светог Григорија Паламе о човеку

www.pravoslovo.net

Антропологија светог Григорија Паламе представља саму суштину његовог богословља. Читав његов богословски систем искључиво је усредсређен на описивање и дефинисање људских односа и односа поједине личности са Богом. Он прати човекову борбу између овоземаљског и божанског, створеног и нествореног, и показује како он може постићи стање нествореног. Човеку је то могуће, будући да он није пука рекапитулација и украс васцеле творевине, већ и икона Тројединога Бога за коју је, још од стварања света, приуговорљено нестворено Царство.

Само физичко постојање и живот јесу створене пројаве божанске енергије. Али, будући да је и човек такав (створена пројава божанске енергије, прим. прев), то га не изједначава са животињама. Напротив, човек је, између осталог, саздан и од елемената неземаљског, и на крају је у њега удахнут божански нестворени дух.

Човеково тело, саздано од твари, припада категорији материјалног. Човекова душа која се састоји из не-земаљских елемената, разликује се од душе животиња по томе што је она пре свега суштина, а затим енергија, док душа животиња представља једноставно делање које не постоји само по себи, већ умире заједно са телом. Са друге стране, човекова душа, будући независна суштина, не нестаје заједно са телом, већ наставља да живи и након одвајања од њега. То значи да је човекова душа, иако створена духовна суштина, бесмртна.

Код Светих Отаца наилазимо на различита мишљења о начину повезаности душе и тела. Изгледа да свети Григорије, упркос томе што се стално позива на макаријевско мишљење да душа пребива у срцу, више нагиње мишљењу светог Григорија Ниског да душа прожима цело тело и то као динамички елемент који га повезује, садржи његове промислитељске силе и оживотворава га.

Главне душевне силе: ум ($\nu\omicron\upsilon\varsigma$), разум ($\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$) и дух ($\pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha$) су једноставне функције које чине јединствену целину. Оне нису суштине. То значи, када свети Григорије говори о уму ($\nu\omicron\upsilon\varsigma$) као суштини, он свакако мисли на саму душу. Изгледа да је ова употреба макаријевских термина утицала на неке његове антрополошке поставке. Штавише, овај утицај може објаснити Паламино инсистирање на мишљењу да је срце главни осећајни орган ума ($\nu\omicron\upsilon\varsigma$). Наравно, то није једино значење ове поставке. Она, између осталог, наглашава уску повезаност ова два дела човековог организма, будући да срце и биолошки храни васцело тело. На тај начин, Палама жели да избегне доминацију схоластичког рационализма у богословљу уопште. У сваком случају, не сме се занемарити ни

Григоријева повремена употреба речи *срце* у њеном ширем смислу. У своме тумачењу тридесет и другог Псалма (Пс. 32,15), он каже: *Узмимо да сѝих: Он Који је њонаособ саздао срца њихова, има значење унутрашњеѡ човека.*

Разум ($\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$) је уско повезан са умом ($\nu\omicron\upsilon\varsigma$), будући да исходи из њега, те се понекад и поистовећује са њим. Из тога разлога, дистинкција ових појмова, коју спроводи свети Григорије, представља својеврстан технички подухват. Коначно, дух ($\pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha$) исходи из ума ($\nu\omicron\upsilon\varsigma$) и из разума ($\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$) и у њима постоји, а ерос ума ($\nu\omicron\upsilon\varsigma$) према разуму ($\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$) оживотворава тело.

Изразу *ѡо образу* о коме се већ много расправљало, свети Григорије додељује широко и динамичко значење. Он Божански образ види у васцелом човековом постојању и повезује га са Светом Тројицом. Човек није биће створено по образу неког нејасног Бога, већ по образу Тројединог Бога. Човека је саздала енергија Свете Тројице, и он може да прими њену божанску светлост. Његове душевне силе, ум ($\nu\omicron\upsilon\varsigma$), разум ($\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$) и дух ($\pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha$), представљају неразлучну заједницу која одговара заједници Личности божанске Тројице. Као што у божанству из ума ($\nu\omicron\upsilon\varsigma$) исходи разум ($\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$), а дух ($\pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha$) им претходи, као што се односи ерос ума ($\nu\omicron\upsilon\varsigma$) према разуму ($\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$), тако и у човеку из ума ($\nu\omicron\upsilon\varsigma$) исходи разум ($\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$), а дух ($\pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha$) се пројављује као ерос ума ($\nu\omicron\upsilon\varsigma$) према разуму ($\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$). Даље, као што Дух Свети оживотворава свет, тако и човеков дух оживотворава тело. Тиме се образ Божији проширује на целог човека, укључујући и његово тело. Суштина овог учења светог Григорија је следећа: човек има способност да се уздигне на ниво истинске духовне личности, која је образ Саме Божанске Личности. При томе, овај образ би се пре могао назвати образом $\mu\iota\kappa\rho\theta\epsilon\omicron\varsigma$ (малога бога), него $\mu\iota\kappa\rho\kappa\omicron\sigma\mu\omicron\varsigma$ (малога космоса). То је природно стање човека.

Штавише, први човек је добио још један дар: дар божанскога духа који није створен, већ представља нестворену божанску енергију. Коначно човеково назначење јесте сједињење са божанским начелом и заједница са Богом у једној твари. Сходно томе, човек би се могао назвати *другим боѡом*. Ово назначење се може постићи само силаском божанскога духа, који човека заодева у божанску славу, чиме он учествује у божанској красоти.

То је натприродно стање човека. Да ли човек пребива близу или далеко од Бога зависи, као код словесних бића уопште, од његове слободне воље. То значи да је то вољно, а не природно стање. Човек је склон супротним духовним стањима, добру и злу, и може служити једноме од њих. Пребивати у добру значи сачувати божански дух и учествовати у Богу. Служити злу, пак, значи удаљити се од Бога, тј. начинити покрет који води до душевне смрти. Бог није ни створио нити

проузроковао смрт душе и тела. Смрт је плод греха, који је човек учинио својом вољом.

Човек је на почетку примио дар и дужност да његова душа и тело буду вечни. Његов живот је бесмислен, уколико он не учествује у божанском. Човеков дух оживотворава тело, а божански дух души дарује истински живот. То значи да духовна смрт наступа онда када божански животворни дух напусти душу, док телесна смрт долази када човеков животворни дух напусти тело. Када се душа одвоји од Бога, она остаје бесмртна у буквалном смислу те речи.

Ђаво који се први одвојио од Бога, први је и искусио духовну смрт. Он је затим успео да скрене и самог човека са пута послушности, и тиме и њега гурне у духовну смрт. Телесна смрт је неизбежна последица духовне смрти душе, која је захватила и човеков дух, тј. силу која оживотворава тело. Међутим, иако се смрт у овом случају чини природном, она је истовремено и резултат спасоносног снисхођења Божијег, усмереног ка престанку чињења зла и греха.

Сви Адамови наследници су подложни смрти, јер се васцели људски род покорио греху. Међутим, то не значи да је овај пад довео до стварања наследне кривице и колективне одговорности. Чињеница је да је сам пад утицао на свеукупно човеково саздање и стање, како природно, тако и натприродно. Управо из тога разлога је први човеков пад постао и пад сваког човека.

Након пада, из човека се повукао божански дух који му је удахнут, чиме је нарушена његова сличност са Богом. Такође, пад је окончао и човеково учествовање у божанској слави, али је образ Божији остао нетакнут. Он је сада замагљен због губитка сличности, која га је некада чувала нетакнутим, дајући му пуни смисао. То је противприродно стање човека.

Иако их сматра ограниченим, свети Григорије није песимистичан када говори о способностима палог човека. Човек може да се брине о овоземаљским потребама, али духовне не може да задовољи. Човеку је дата воља да испуњава заповести Божије, и да Га, созерцавајући Његову творевину, делимично спозна. Међутим, он не може у потпуности спознати и срести Бога, а то је коначни циљ његовог живота. Ову добродетелъ дарује само нестворена светлост, неприступна палом човеку.

Нестворена светлост је Божанска благодат. Ово учење светог Григорија о деловању благодати, Мајендорф повезује са оваплоћењем Бога Логоса. Романидис, пак, побија ову поставку, тврдећи да је благодат деловала и у старозаветним временима, о чему нам јасно сведочи сам пророк Мојсије. Свакако, благодат која не исходи само из Бога Сина, већ из заједнице Свете Тројице, постојала је и деловала у свим временима. Али, она није била својствена палом човеку све до оваплоћења Бога Логоса. У старозаветно време, благодат је деловала изненада,

најављујући опасне догађаје. Пали човек, будући већ лишен божанског духа, није могао да стално учествује у њој. Међутим, пошто оваплоћена благодат непрекидно делује и човек може да учествује у њој, то значи да он мора поново примити божански дух.

Само обнова човекове душе у складу са његовим Начелом, може довести до значајне промене у развоју људског рода. Та промена се догодила кроз јединствен догађај: Божије оваплоћење. *Највећи догађај*, каже свети Григорије, *или догађај немерљив ни са једним другим највећим догађајем јесте оваплоћење Госиода нашега Исуса Христа, а нарочито последњи догађаји Његовог овоземаљског живоћа: сјасоносно сјрадање и Васкрсење.*

Христова природа није у потпуности човечанска, већ природа која сама по себи није постојала пре, већ је почела да постоји у ипостаси Логоса и дата је Њему у једној ипостаси. Управо је ова природа садржала сву пуноту божанства, која је пресуштаствљена и обожена као први плод нашега рода. Тако је створен нови корен, способан да оживотвори своје изданке. Преображавање Христове човечанске природе је и физичко. Промена, која је обнављањем уследила у човеку је такође физичка, али човекова веза са тим кореном није (физичка), као што је то случај са везом корена старога Адама. Веза са новим кореном је осигурана вољним учествовањем у овом обновљењу.

Тако се сада налазимо пред новим стањем човека, стањем које превазилази једноставно обновљење подређено условима пре пада, зато што оно садржи у себи прелазак на небо. Човек је пре пада сигурно бивао просветљен божанском светлошћу, али сада је охристовљена човекова природа уздигнута на божански престо, па је зато Бог призива Себи. Архетип мушкарца сада је Јован Претеча, а жене Пресвета Богородица.

Ако је, по светом Григорију, физички живот човека резултат божанске енергије, онда је богоподобан човеков живот суделовање у самој божанској енергији, суделовање које води обожењу (θεωσις; theosis).

Први од основних чинилаца, који одређују ток обожења јесте усредсређивање ума. У овоме лежи једно од главних становишта око којег су се спорили Григорије Палама и Варлаам Калабријски. Овај последњи, иако не потпуни платониста у целокупној својој антропологији, наметао је строго неоплатонистичку тезу о молитви. Заговарао је одвајање ума од тела и умртвљивање пасивног дела душе да би на тај начин ум био потпуно посвећен екстатичкој молитви и сједињењу са Богом. Ово је био једини начин задобијања истинске светлости, али будући да се ум везује за уобичајену телесну радњу, пасивни део душе испуњава се тамом уместо светлошћу. Варлаам овакво екстатичко стање, као и благодат обожења сматра потпуно природним. С друге стране, Григорије ово становиште назива извором сваке грешке, и философске и теолошке. Он заговара усредсређивање на делање ума унутар тела, или боље речено у човеку као

целини. Тело није нешто безвредно. Зашто би оно што може да постане стаништем тј. местом Божијим, било недостојно да има ум за свог становника. Управо оваквим тезама су исихастти обезвредили закон греха, и изложили какву моћ има ум у човеку. Они су описали шта је својствено сваком делању: осећајном - уздржање; пасивном - љубав; и разумном - трезвење.

Акцент није ни на стицању знања, нити на пуком теологизирању. Григорију је теологија недовољно средство у прилажењу Богу, јер она је *реч* или *мишљење* о Богу, док он сам тражи созерцање Бога, које је изнад сваке *речи* и *мишљења*. Теологија, у свом позитивном и схоластичком облику, као знање и разумевање Бога, не може бити крајњи циљ покрета ума к Богу. Нити у свом апофатичком облику, као понирање у божанске непознатости, она треба да буде једини пут који би хришћанин требало да следи. У сваком смислу ово мора бити превазиђено. Човек може да замишља један град колико год жели, али док га не посети никада неће имати јасну представу о његовој структури. Он сво време може да размишља о злату, али га у суштини никада неће поседовати док га не буде имао у својим рукама. Према томе, без обзира колико неко размишљао о Богу, он не може задобити божанска блага. Човек их може задобити једино кроз искуство божанских истина, кроз виђење Бога (*θεωπαθια*), које надилази теологију. Баш као што и поседовање неког предмета надилази пуко знање или размишљање о њему.

Следећи чинилац је: непрестана умна молитва. У суштини, Григорије не одбацује екстазу већ је осмишљава. Будући да он и створено прихвата као дар Божији, не може, а да и телу не да место у духовном искуству. Ово је теза источне духовности, која се може наћи већ код Дијадоха и Макарија. Григорије сматра да велики напор ума доводи човека да заноса, и да цео човек учествује у божанским даровима. Врхунац овог узношења је заједница са Богом, приликом које су све човекове снаге активне. У том смислу, екстаза је делање кроз које се ове снаге уздижу изнад своје првобитности, а то проистиче из божанске снисходљивости. И заиста, зато што Бог снисходи човеку, зато се човек уздиже к Богу, а све то да би дошло до тог заједничког сусрета.

Молитва је стање екстазе. Она има снагу да уздигне човека са земље на небо и да га стави пред Бога. Ово није питање пуких емоција. Цео човек бива преплављен преизобилном светлошћу, нествореном светлошћу божанске славе, која се вечно излива из Свете Тројице. Таворска светлост, светлост коју исихасти виде и стварност благодати будућег доба су три фазе једног те истог духовног догађаја сачињеног у безвременој стварности.

Нестворена светлост није нешто што се може чулно појмити. Она превазилази и чула и разумевање. Али упркос томе, и душа и тело учествују у том виђењу. Како је ово могуће? Григорије, следећи Фотија,

проширује теорију по којој ум у свом узношењу задобија ново духовно чуло, а то чуло је сама светлост. Значи, то је заправо, светлост која види светлост.

Тако човек превазилази стање екстазе и достиже заједницу са Богом тј. обожење (θεωσις). У том новом стању је почетак и усхођење, али не и крај. Усхођење је бескрајно. Иако начело бескрајног носи у себи и појам несавршености, праведни и чисти срцем могу се назвати *боговима*, зато што заједничаре с Богом. Али они су несавршени богови, и не поистовећују се или, пак, изједначавају са једним Богом у суштини. Оно у чему они учествују није Његова суштина. Они учествују у нечему што је дељиво, док је божанска суштина по својој једноставности недељива. Према томе, оно у чему се учествује јесте Божија дељива енергија.

Да бисмо исправно разумели Григоријеву мисао, послужићемо се једном успоредбом. Човек има душу као своју суштину, чија су делања, као што смо пре рекли ум (νοῦς), разум (λογος) и дух (πνεῦμα). Ако сада претпоставимо да један човек учествује у уму, разуму и духу другог човека, онда су делања њих двојице поистовећена, али то не значи да су поистовећене и суштине њихових душа. Тако нешто је немогуће. Према томе, на једном вишем нивоу, духован човек доспева до Божијих енергија, али му Његова неприступна суштина остаје страна.

Кад год човек активно не учествује у нествореној благодати која обожује, он остаје створена пројава стваралачке Божије енергије. Једини његов однос са Богом је однос створења према створитељу. Али, кад год учествује у тој благодати која обожује, он задобија натприродне особине и, непрестајући да по природи буде створено биће, бива пренесен из категорије створења у сасвим другачије стање. Бог и човек тада имају живот као заједничка нестворена енергија - Бог као природни извор, а човек као сасуд благодати. Тако сваки човек постаје биће без почетка и краја (ἀναρχος и καὶ ἀτελευτητος). По речима светог Григорија, које датирају још од Максима Исповедника, он улази у нестворено царство које је Слава Божија.

Темељ тог царства ударен је већ овде у овом свету. Човекова душа, васкрснута примањем божанског Духа, опет и опет се наслађује искуством суделовања у божанској светлости и слави. Ово је стварно искуство, које човека чини становником Царства Божијег.

Међутим, ово суделовање ће бити потпуно тек након Другог доласка, којим ће се укинути смрт тела. Веза новог човека са Богом остаје нераскидива, чак и након одвајања душе од тела, као што је Христова божанска природа остала нераздељива од Његове човечанске природе, чак и по Његовој смрти. Све што се дешавало Богочовеку може се поновити у човеку. Тело ће васкрснути зато да би цео човек могао бити обновљен и узнесен на небо. Вазнесење, а не васкрсење је тај обоготворавајући *par excellence* дар, праведнима.

Отуда васкрсење грешника има потпуно другачији смисао. И оно је на неки начин обновљење творевине, али посматрано из друге перспективе. Физичка смрт је за људски род благотворни Божији уступак усмерен на укидање овековечења злог. Али у овом случају тај дар је одузет, па васкрсење грешника постаје за њих мука.

Превод с енглеског:
Сестринство *Тројеручице*, Шибеник
Богословски часопис *Истина*